

אמור: האם מותר להכריח מישהו לקיים מצוות

בס"ד

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה, שכאשר הציבור צריך להקריב קרבן הוא צריך להיות 'לרצונם'. **בתורת כהנים** למדו מזה, שבניגוד לאדם פרטי שאם הוא אינו רוצה להקריב את הקרבן שמחוייב בו, כופים אותו להקריב (בבא בתרא מח ע"א), את הציבור לא כופים להקריב קרבן. בעקבות כך נעסוק בשאלה, מתי מותר לכפות אדם לקיים מצווה, ומי מוסמך לכפות אותו.

1. כופים על המצוות

הגמרא במסכת ערכין (כב ע"א) מביאה מחלוקת בין האמוראים, האם יש ממש מצווה לפרוע חוב, או שמדובר בחוב ממוני רגיל. נפקא מינה בין השיטות תהיה במקרה בו אדם בעל חובות נפטר, והשאר כסף לילדיו הקטנים. אם פריעת בעל חוב היא מצווה, אז קטנים שפטורים מהמצוות פטורים מלפרוע את חוב אביהם בכסף שקיבלו ממנו. לעומת זאת, אם פריעת החוב היא דין ממוני רגיל, אז גם ילדים קטנים יהיו חייבים לפרוע את חוב אביהם, כמו כל בעל חוב.

למסקנה רב פפא פוסק שפריעת בעל חוב היא מצווה. רב הונא בכתובות (פו ע"א) שאל אותו מה יהיה הדין לשיטתו, במקום שבו בעל החוב אומר שהוא לא רוצה לקיים את מצוות פריעת החוב. רב פפא ענה לו שבמקרה כזה כופים אותו לפרוע את החוב, וכמו כל מצוות עשה שאם ואדם לא רוצה לקיים כופים אותו עד שתצא נפשו (אין הכוונה שממש הורגים אותו), ובלשון הגמרא:

"אמר ליה רב כהנא לרב פפא, לדיך (= לשיטתך) דאמרת: פריעת בעל חוב מצווה, אמר לא ניחא לי דאיעביד (= לא נוח לי לעשות) מצווה, מה? אמר לו, תנינא: במה דברים אמורים (= שלא כופים על המצוות) במצוות לא תעשה, אבל במצוות עשה, כגון שאומרים לו עשה סוכה ואינו עושה, לולב ואינו עושה, מכין אותו עד שתצא נפשו."

מצוות דרבנן

כאשר הגמרא דנה בכפייה על מצוות, היא נותנת דוגמאות של מצוות מדאורייתא: סוכה ולולב. האם במקרה בו אדם לא מקיים מצווה מדרבנן, למשל הדלקת נר חנוכה, גם כופים אותו לקיים את המצווה? נחלקו בכך הראשונים:

א. דעת רש"י (כתובות צא ע"ב ד"ה מצווה) **והריטב"א** (שם) שעל מצוות מדרבנן לא כופים, והראייה שלהם היא מדברי גמרא נוספת בכתובות (צא ע"ב). הגמרא בכתובות כותבת, שמצווה על היתומים לפרוע את חוב אביהם משום כבודו, דהיינו כדי שאביהם לא יתבזה בכך שהוא נפטר והשאר אחריו חובות, יש עליהם מצווה לפרוע אותם.

מקשה רש"י (על פי ביאור הריטב"א), מדוע כותבת הגמרא בלשון 'מצווה לפרוע', לשון שממנו משמע שפריעת החוב של אביהם תלויה בטוב ליבם?! הרי יש עליהם חובה מדרבנן לפרוע, ואם לא יפרעו בית דין יכריחו אותם לפרוע! אומר רש"י, הלשון 'מצווה' בא ללמד, שמכיוון שהחובה לפרוע את החוב היא רק מדרבנן, לא כופים אותם לפרוע את חוב אביהם, ובלשון הריטב"א:

"כתב רש"י, מצווה על היתומים לפרוע חובת אביהם מפני כבודו, ואין לבית דין לכופם על כך, דלאו מצוות עשה מפורשת היא כסוכה ולולב, אלא מצווה מדרבנן בלבד¹. וכן מוכח מהא דאמר להו מצווה קא עבדיתו (= אתם עושים) ואילו היו כופין על מצווה זו, היכי (= מדוע) אמר להו מצווה עבדיתו (= אתם עושים) ולא אמר עיילי בגוביינא (= באים לגבות את החוב)."

ב. **התוספות ר"ד** (כתובות שם) **ורבינו חננאל** (כתובות פו ע"א) חלקו על דברי רש"י וכתבו, שגם על מצוות דרבנן כופים. הם הקשו עליו מדברי הגמרא במסכת גיטין (יד ע"ב) שכותבת, שלמרות שבדרך כלל בשביל להוריש נכסים צריך לכתוב צוואה מסודרת, כאשר שכיב מרע (אדם שעומד למות) מצווה להוריש את נכסיו, דבריו קיימים גם בלי לכתוב צוואה (כיוון שמצווה לקיים את דברי המת).

לכאורה לפי פירוש רש"י, במידה והיתומים לא רוצים לקיים את צוואת אביהם לא אמורים לכפות עליהם לקיים אותה, שהרי החובה לקיים את דברי אביהם היא רק מדרבנן. אבל אין זה כך, שהרי הגמרא בפירוש (גיטין מ ע"א) כותבת, שכופים את הורשים לקיים את צוואת אביהם, כך שמוכח שגם במצוות דרבנן כופים לקיים את המצוות! (וניתן ליישב את שיטת רש"י, ואכמ"ל).

טעם הדבר

אם כן כפי שראינו, במקרה בו אדם לא מקיים מצווה, אפשר לכפות אותו לקיימה. לכאורה קשה, גם אם בסופו של דבר הוא יקיים את המצווה, מה הטעם בכך? הרי הוא מקיים אותה רק כדי שיפסיקו להרביץ לו ולא בשביל לקיים מצווה, ואיזו משמעות יש למצווה כזאת?! נאמרו בתירוצי קושיה זו מספר אפשרויות:

א. התירוצי המוכר ביותר שנאמר בעניין אחר, מופיע בדברי **הרמב"ם** (גירושין ב, כ). הרמב"ם דן בשאלה, מדוע כאשר כופים אדם לתת גט כשר, הרי הגט חייב לבוא מרצון. הוא תירץ, שאדם ששומר מצוות באופן כללי לא רוצה לעשות נגד רצון התורה. במקרה של הגט בגלל השנאה לאשתו, יצרו גובר עליו ולכן הוא לא נותן גט. באמצעות הכפייה, כוח יצרו נחלש, והוא חוזר למצבו המקורי בו הוא רוצה לקיים מצוות, ולכן הוא נותן את הגט ברצון (ועיין בשו"ת אפרקסטא דעניא ב, קב), ובלשונו:

"מי שלא רצה לגרש, בית דין בכל מקום מכין אותו עד שיאמר רוצה אני, ויכתוב הגט והוא גט כשר, ולמה לא בטל גט זה? מאחר שהוא רוצה להיות מישראל, רוצה הוא לעשות כל המצות ולהתרחק מן העבירות ויצרו הוא שתקפו, וכיוון שהוכה עד שתשש יצרו ואמר רוצה אני כבר גרש לרצונו²."

ב. **המהר"ם חביב** (יום תרועה ר"ה כח) חידש, שמכיוון שמי שכופה את החוטא מתכוון לצורך מצווה, אז גם אם המוכה לא מתכוון לעשות מצווה והוא מקיים רק בשביל שיפסיקו להרביץ לו, כוונת המכה מספיקה, ולכן יש משמעות לקיום המצווה באופן הזה.

¹ מדבריו משמע, שרק על מצווה שמפורשת בכתובים יכפו, אבל על מצוות מדאורייתא שנלמדו מהלכה למשה מסיני או מ"ג מידות, לא יכפו. ² אמנם יש חילוק בין גט לכפייה על שאר מצוות. בעוד שבשאר מצוות לא צריך שהנכפה יאמר 'רוצה אני', אלא מספיק שהוא יקיים את המצווה, בגט (וכן בהקרבנות קרבן) יש חובה שהנכפה יאמר רוצה אני (תוספות ר"ה ו ע"א ורוב ככל הפוסקים, שלא כדברי הטורי אבן בר"ה כח).

ג. תשובה נוספת מחודשת, מופיעה בדברי **החזון איש** (סוף טהרות). הוא כתב, שמכיון שהיחיד נחשב כחלק מכלל ישראל ("וכל ישראל כגוף אחד"), אז גם אם אדם מסויים באופן פרטי לא מתכוון לקיים מצווה, מכיון שעם ישראל בצורה כללית כן מתכוון לקיים את המצוות, אז הוא נבלע בתוך הכלל, והמצווה כאילו נעשתה עם כוונה.

נפקא מינה בין השיטות תהיה בשני מקרים: מקרה שבו אדם שלא מקיים מצוות לקיים מצווה, ומקרה שבו אדם שלא מקיים מצוות כפה אדם אחר לקיים מצווה:

1. לדעת **הרמב"ם**, כפייה מועילה רק כאשר האדם רוצה לקיים מצוות, אלא שיצרו גובר עליו. אדם שמופקע לחלוטין מקיום מצוות, לא חוטא בגלל שיצרו גובר עליו אלא הוא כי הוא פשוט לא מקיים מצוות, ולכן אין טעם לכפות אותו. 2. לדעת **המהר"ם**, גם אם הוא לא מקיים מצוות, אם הכופה מקיים מצוות, יש טעם לכפות. אם הכופה לא מקיים, אין טעם. 3. לדעת **החזון איש**, אפילו אם המכה לא מקיים מצוות (ואפילו גוי) יש בכך משמעות, כי העיקר שהמוכה הוא יהודי וחלק מכלל ישראל.

2. מי המכה

למי מותר לכפות אדם לקיים מצווה? נחלקו בשאלה זו **קצות החושן** (חו"מ ג) ו**נתיבות המשפט** (שם):

א. **הקצות** טען, שרק לבית דין יש את הסמכות לכפות על המצוות, וראייה לדבריו מביא **מהתוספות** בסנהדרין (ב ע"ב ד"ה ליבעי). **התוספות** הקשו על סתירה בין דברי הגמרא בסנהדרין לגמרא בגיטין, בשאלה מהיכן למדים שבשביל לשפוט צריך בית דין מומחים, ולא מספיקים סתם אנשים פשוטים. בעוד שבגמרא בסנהדרין למדים דין זה מהמילה 'אלהים' (= דיינים), בגמרא בגיטין למדים דין זה מהמילה 'לפניהם' (= לפניהם ולא לפני הדיוטות).

התוספות תירצו, שיש לחלק בין עשיית דין לכפייה על המצוות. כאשר הגמרא בסנהדרין לומדת שצריך מומחים מהמילה 'אלהים', היא דנה לעניין עשיית דין. הגמרא בגיטין לעומת זאת דנה בשאלה שונה, מי מוסמך לכפות לקיים את הדין, ולכן צריך שבביל זה פסוק מיוחד. מוכח מדברי התוספות, שרק בית דין יכולים לכפות על המצוות (ועיין ברש"י חולין קי ע"ב ד"ה כפתוהו לראייה נוספת לשיטתו).

ב. **הנתיבות** חלק על דברי הקצות, והסיבה לכך היא הגמרא בבא קמא (כ ע"א). כאשר יהודי נמכר לעבד עברי, יכול אדונו לתת לו שפחה כנענית שבאמצעותה יוולדו לו עבדים נוספים. כאשר העבד משתחרר, הוא לא משתחרר עם השפחה וממשיך לחיות איתה (שהרי היא גויה), אלא היא נשארת בבית האדון.

במידה והעבד לאחר השחרור מתעקש להישאר עם השפחה הכנענית, כותבת הגמרא בבבא קמא, שמותר לאדונו אפילו להכות אותו כדי להפריש אותו מאיסור. אומר הנתיבות, מוכח מדברי הגמרא, שמותר אפילו לאדם פשוט להכות ולהכריח אדם לקיים מצוות, שהרי האדון הוא אדם פשוט, ולמרות זאת מותר להכות כדי להפריש את העבד מאיסור!

לכאורה דברי הנתיבות קשים, שהרי אם כל אדם יוכל להרביץ לחברו שלא מקיים מצוות או מתכוון לחטוא, יהיה תוהו ובוהו, וכל אחד יכה את חברו עד שכמעט תצא נפשו. בעקבות כך כתב **הים של שלמה** (ב"ק ג, ט), שלא לכל אחד יש את הסמכות להכות, אלא רק לאדם ירא שמים חשוב ומופלא:

"ודווקא באדם מוחזק לכשרות, שידוע שלשם שמים עשה, והוא אדם חשוב ומופלא. אבל בסתמא דאינשי לאו כל כמיניה (= לסתם אדם אין רשות). דאם כן לא שבקת חיים לכל בריה. וכל אדם ריק ילך ויכה חברו על דבר הוכחה, כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. והתורה לא נתנה רשות ומקל ורצועה אלא לדיין או לאדם חשוב, שראוי להיות דבריו נשמעים."

לא תעשה ועשה

כיצד יישב הקצות את ראיית הנתיבות? כפי שהוא העיר בעצמו ראיית הנתיבות תמוהה, שהרי הגמרא בכתובות כותבת שמותר לכפות על מצוות **עשה**, והנתיבות מביא ראייה לדבריו מאדם שמפריש ממצוות **לא תעשה**! באמת באיסורים, כל אדם חייב להפריש את חברו שבא לחטוא, אבל איך אפשר ללמוד מכאן שאדם יכול להכריח את חברו לקיים מצוות עשה?

כיצד יתמודד הנתיבות עם הקושייה? כדי להסביר את התשובה, יש לפתוח קודם כל במחלוקת האחרונים, על איזה מצוות כופים: א. **ההפלאה** (כתובות מט ע"ב) ו**המנחת חינוך** (מצווה ח) טענו, שלא רק על מצוות עשה כופים, אלא גם על מצוות לא תעשה. בטעם הדבר נימקו, שמכיון שמצוות לא תעשה חמורות ממצוות עשה (ועיין בדף לפרשת תזריע), לא ייתכן שבמידה ואדם יבוא לבטל מצוות עשה יכפו אותו לקיים את המצווה, ואם הוא בא לעבור איסור, לא יכפו אותו.

כיצד הם יתמודדו עם דברי הגמרא בכתובות שכותבת, שכופים רק על מצוות עשה? הם טענו, שכאשר הגמרא מתייחסת שלא צריך לכפות על מצוות לא תעשה, היא מדברת לאחר שהאדם כבר חטא, שאז מטבע הדברים אין עניין לכפות אותו (דחוק מאד).

ב. **החוות יאיר** (ס' קס) חלק על דבריהם וסבר, שרק על מצוות עשה כופים, מה הסברא לחלק בין המצוות? הוא כתב כך: כאשר אדם חייב במצוות עשה, למשל לזלזל, אז כאשר מגיע סוכות הוא מחוייב במצווה ובכל רגע הוא משתמט ממנה, ולכן יהיה אפשר לכפות אותו. לעומת זאת, כאשר אדם מתכוון לעבור עבירה, כל עוד הוא לא חטא בפועל, לא נעשה שום איסור וגם אפשר שהחוטא יחזור בו, לכן לא כופים על לא תעשה לפני החטא, ובלשונו:

"דגבי לא תעשה, אם אכתי (עדיין) לא עבר, אפילו מבקש לעשותו הוי חסר מעשה, ודלמא (ואולי) יחזור בו כאשר יתרו בו, ואם יעבור ויחטא יקבל עונשו. מה שאין כן במצוות עשה, בישיבתו בטל עובר, ומכין אותו לענות גופו כדי לקיים נשמתו."

נחזור לשאלה כיצד הנתיבות הוכיח מכך שאדם פשוט יכול לכפות על איסור, לכך שאפשר לכפות גם על עשה. אפשר שהנתיבות סבר כהפלאה, שכופים לקיים גם על לא תעשה, לכן הביא ראייה ממקרה בו כופים אדם שלא לעבור איסור. הקצות לעומת זאת סבר כחוות יאיר, שאין מקום להשוואה בין עשה ללא תעשה, ולכן באיסורים כל אחד יכול לכפות, אבל במצוות עשה רק בית דין.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה שעוד אנשים יקראו...